

альтруїзм. На наше прагнення допомагати іншим впливають певні детермінанти. Причиною може бути бажання заслужити схвалення чи отримати впевненість, що у відповідь допоможуть тобі; прагнення зменшити свій внутрішній дистрес. Подібну мотивацію класифікуємо як альтруїстичний егоїзм і егоїстичний

альтруїзм.

5. Бінарна диспозиція «альтруїзм–егоїзм» є динамічною властивістю психіки людини, а домінування тієї чи іншої частини цієї диспозиції залежить як від особистісних, так і від ситуативних якостей особистості.

Література

1. Кадыкова Т. А. Особенности динамики ценностных ориентации студентов–психологов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Т. А. Кадыкова. – Донецк, 2002. – 207 с.
2. Нартова-Бочавер С. К. Два типа нравственной самоактуализации личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14. – № 4. – С. 24–31.

Надійшла до редколегії 04.12.2009

Анотації

Визначено зміст і сутність особистісних соціально-психологічних чинників альтруїстичної поведінки молоді, а також психологічних умов, які забезпечують формування даної поведінки. Розглянуто три пояснювальних принципи поняття «альтруїзм», «альтруїстична поведінка». Окрім цих термінів, розглянуто також перехідні позиції щодо альтруїзму – альтруїстичний егоїзм та егоїстичний альтруїзм.

Определены содержание и сущность личностных социально-психологических факторов альтруистичного поведения молодежи, а также психологических условий, которые обеспечивают формирование данного поведения. Детально рассмотрены три объяснительных принципа понятия «альтруизм», «альтруистичное поведение». Рассмотрены также переходные позиции относительно альтруизма – альтруистичный эгоизм и эгоистичный альтруизм.

Content and essence of personal social and psychological factors of young people's altruism conduct and also psychological conditions providing formation of this conduct are determined. Three explanatory principles of definitions «altruism», «altruism conduct» are researched. Transitional positions concerning altruism, altruism egoism and selfish altruism are researched.

УДК 159.922.763(477)

К. Р. МАННАПОВА,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Зміни, що відбулися в різних сферах сучасного суспільства, мали безпосередній вплив на динаміку злочинності, викликавши негативні зміни в її кількісних і якісних характеристиках. Як вважає Н. Ківенко, злочинність неповнолітніх стає дедалі більш диференційованою, вона спеціалізується на найбільш прибуткових видах злочинної діяльності – крадіжки, грабежі та розбої, пов'язані з проникненням у житло. Нерідко підлітки скоюють злочини, які раніше були властиві в основному дорослим: торгівля зброєю та наркотиками, притонування і сутенерство, виготовлення або збут фальшивих грошей, шахрайські дії з валютою і цінними паперами, торгівля краденим, здирництво [1]. Дослідження Ф. Думко показали, що зазнала кардинальних змін і мотивація злочинної поведінки: зростає кількість злочинів, що мають не

ситуативний, а навмисний характер, властивий не дітям, а дорослим. Разом із тим, за вчиненням кожного злочину стоїть особистість конкретного підлітка. Особи, що вчиняють протиправні дії в підлітковому віці, пізніше, як правило, значно важче піддаються виправленню і в результаті утворюють основний резерв для дорослої і рецидивної злочинності. Н. Ковальська вважає, що найбільш раннє виявлення і своєчасне вживання необхідних профілактичних заходів до підлітків, що здійснюють перші, дозволяють не допустити формування в цих осіб стійкої спрямованості на здійснення надалі яких-небудь злочинів [2].

Традиційно вчені досліджували окремі характеристики особистості неповнолітнього правопорушника, проте цілісне уявлення про особистість неповнолітніх злочинців залишається не до кінця з'ясованим. Найчастіше за все

дослідники розглядали особистість неповнолітнього правопорушника з точки зору її біопсихичної неповноцінності, вбачаючи вплив спадковості. Так, Ф. Галль вважав, що особливості людської психіки пов'язані з особливостями організму, а фізичні особливості здатні характеризувати злочинця певним чином; Ч. Ломброзо виділяв злочинців як природний органічний різновид; Е. Феррі класифікував злочинців за психофізіологічними детермінантами; П. Симонов та В. Ефроїмсон також робили акцент на внутрішніх, біологічних детермінантах поведінки злочинця. Проте і соціальній детермінації протиправної поведінки неповнолітнього правопорушника присвячений цілий ряд робіт таких учених, як Г. Андреев, С. Бусурін, Б. Братусь, Ю. Клейберг, В. Кудрявцев, Е. Мельникова, А. Сухов, В. Худолей, І. Черевко. За вченням Т. Парсона й Г. Тарда, індивід вбирає в себе загальні цінності, акумулює соціальні ролі, норми, цінності того суспільства, до якого належить, а на думку Г. Андреева, засвоює соціальний досвід і відтворює систему соціальних зв'язків за рахунок своєї активності [3].

Методологічною основою дослідження статті є загальнонауковий діалектичний метод пізнання, який застосовують до юридичних і психологічних явищ, що дозволяє розглядати їх у постійному розвитку, тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, базується на міждисциплінарному підході. Дослідження проводилося на межі психології і права.

Стаття ґрунтується на принципах психологічної науки: принцип детермінізму (С. Рубінштейн), системності (Б. Ананьев), культурно-історична концепція особистості (Л. Виготський), концепції психології особистості (О. Асмолов, О. Леонтьєв, О. Петровський, К. Платонов та ін.), положення вітчизняної психології про природу суб'єкта, про взаємозалежність стану особистості від реальних відносин, які є для неї внутрішніми детермінантами зовнішньої активності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьев, А. Бодальов, Л. Дика, Л. Каширіна та ін.) [4].

Метою статті є аналіз результатів дослідження особливостей особистості неповнолітніх правопорушників.

У дослідженні брали участь неповнолітні правопорушники, що знаходяться в Куряжській виховній колонії для неповнолітніх, та підлітки, що навчаються у середній загальноосвітній школі.

У дослідженні застосовано такі методи: спостереження, клінічна бесіда, тестування.

За результатами дослідження було виявлено, що для неповнолітніх правопорушників характерний циклоїдний тип характеру з вираженою реакцією емансипації, а для неповнолітніх з групи «школярі» – гіпертимний тип характеру з властивою йому реакцією емансипації; в обох групах виявлено високу частку осіб з істероїдним типом характеру, що, на наш погляд, свідчить про процеси, які супроводжують підлітковий вік (табл. 1).

Таблиця 1.

Особливості типів акцентуацій характеру

Типи	Пропорушники	Школярі	φ	р
Циклоїдний тип	43,3	0	5,566	0,01
Істероїдний тип	20	26,7	0,612	–
Гіпертимний тип	13,3	33,3	1,872	0,05
Епілептоїдний тип	13,3	0	2,895	0,01
Психастенічний тип	6,7	10	0,469	–
Конформний тип	3,3	13,3	1,473	–
Сенситивний тип	0	16,6	3,257	0,01
Реакція емансипації	63,3	56,6	0,528	–

Можна сказати, що для неповнолітніх правопорушників більшою мірою характерні коливання настрою і чергування фаз активності та пасивності і навіть депресивності з афективною вибуховістю – циклоїдний тип (43,3 %). Саме з настанням пубертатного періоду виникає перша субдепресивна фаза. Частіше вона виявляється через апатію та дратівливість.

Людське суспільство починає обтяжувати. Галасливі компанії однолітків, що раніше приваблювали, тепер уникають. На зауваження і докори можуть відповідати роздратуванням, навіть грубістю і гнівом, але в глибині душі від них відчувають ще більший смуток. Серйозні невдачі і нарікання оточуючих можуть поглибити субдепресивний стан або викликати

гостру афектну реакцію інтрапунітивного типу. Субдепресія може змінитися звичайним станом або періодом підйому, коли циклоїд знову перетворюється на гіпертима, прагне компанії, заводить знайомства, претендує на лідерство і зазвичай надолужує те, що було втрачено в навчанні й роботі в субдепресивній фазі.

Для правослухняних підлітків характерний гіпертимний тип (33,3 %). Гіпертимний тип майже завжди зберігає піднесений настрій, активність, заповзятливість і товариськість, швидко говорить, має виразну міміку. Його представники завдяки хорошему орієнтуванню в змінній ситуації часто успішно піднімаються соціальними сходінками. Гіпертимні підлітки відрізняються великою рухливістю, товариськістю, балакучістю, надмірною самостійністю, схильністю до пустощів, недоволеним відчуттям дистанції стосовно дорослих.

Велику частину становить істероїдний тип: у неповнолітніх правопорушників – 20 %, у правослухняних підлітків – 26,7 %, що є однією з особливостей підліткового віку. Істероїдний тип акцентуації відрізняється безмежним егоцентризмом, постійною потребою постійної уваги оточення до себе. При дорослішанні соціальна адаптація значною мірою залежить від того, наскільки професія або суспільне становище дозволяють задовольнити це прагнення. Всі останні якості істероїда «живляться» цією рисою.

Наявність реакції емансипації безпосередньо пов'язана з перебуванням неповнолітніх правопорушників у колонії, де кожна дія підлітків підпорядкована чіткій регламентації і розпорядку. Для правослухняних підлітків наявність даної реакції може бути свідченням переважання гіпертимного типу характеру.

У неповнолітніх правопорушників переважає екстернальний (зовнішній) локус контролю, а у правослухняних підлітків – інтерналь-

ний (внутрішній) локус контролю. Тобто неповнолітні правопорушники приписують відповідальність за свої вчинки і події в їх житті зовнішнім силам – долі, іншим людям, ситуації, або, виходячи з групового характеру скоюваних злочинів, розподіляють між усіма учасниками груп чи перекладають на плечі лідера. Правослухняні підлітки, навпаки, вважають, що вони самі відповідають за все, що відбувається в їх житті, і покладаються лише на свої сили в досягненні поставлених цілей, у задоволенні власних потреб.

Потреби диктують поведінку людей. Під основними потребами розуміють потреби, до задоволення яких прагне кожна людина, оскільки вони є засобом забезпечення її життєдіяльності та ефективного функціонування в соціальному середовищі. А. Маслоу вважав, що основні потреби є тим фундаментом, на якому ґрунтуються всі потреби людини, і перш ніж активізуються і почнуть визначати поведінку потреби більш високих рівнів, повинні бути задоволені основні потреби. У підлітковому віці діти оволодівають засобами задоволення основних потреб, і від їх референтної групи, а також від благополуччя середовища їх виховання багато в чому залежить те, наскільки соціально схвалюваними будуть ці засоби задоволення основних потреб. До підліткового віку неповнолітні досить добре засвоюють норми і правила свого соціального оточення, а також тип розподілу відповідальності за способи і засоби, що використовуються для задоволення своїх потреб.

При вивченні ступеня задоволення основних потреб, отриманих від неповнолітніх правопорушників, були виявлені такі результати (табл. 2.): найвищими рангами у неповнолітніх правопорушників представлені потреби в безпеці і в матеріальному благополуччі (матеріальні потреби).

Таблиця 2.

Ступінь задоволення основних потреб

№ з/п	Потреби	Правопорушники	Школярі	φ	p
1	Матеріальні	3,8±1,13	1,5±1,26	4,51	0,05
2	У безпеці	4,2±1,09	1,3±1,04	10,36	0,01
3	Соціальні	2,6±1,32	2,1±1,22	1,52	–
4	У визнанні	2,5±1,04	3,7±1,12	4,29	0,05
5	У самовираженні	1,9±1,22	4,4±1,06	9,62	0,01

Оскільки чим вище ранг, тим менший ступінь задоволення цієї потреби, то ми вважаємо, що у випробуваних з групи правопоруш-

ників незадоволеними є саме матеріальні потреби і потреби в безпеці. Найвищий ранг у випробуваних з групи школярів має потребу

в самовираженні, що може свідчити про прагнення правослужняних підлітків до повної реалізації своїх потреб, завдатків і здібностей – до самоактуалізації. Специфіка потреб неповнолітніх правопорушників полягає в незадоволенні матеріальних і соціальних потреб, які безпосередньо пов'язані з бездоглядністю, кризою традиційних інститутів соціалізації, пропагандою насильства через ЗМІ, безробіттям, відсутністю соціальних гарантій і державної підтримки економічно неспроможних сімей тощо. Адже, можливо, розчарувавшись у справедливості й ефективності соціально схвалюваних засобів, неповнолітні правопорушники використовують протиправні засоби задоволення основних потреб, про що свідчить висока частка корисливих злочинів у правопорушеннях неповнолітніх. Високі ранги у потребі в безпеці можуть свідчити про перебування неповнолітніх правопорушників в умовах депривації, які характеризуються певним рівнем кримінального зараження.

У процесі вивчення ціннісних орієнтацій неповнолітніх правопорушників виявлена система ціннісних орієнтацій, що визначає змістовну сторону спрямованості, складову основу світогляду і ставлення до навколишнього світу і до самого себе. Найбільше значення мають такі термінальні цінності: «здоров'я», «життєва мудрість», «кохання», «цікава робота», «матеріально забезпечене життя» – і такі інструментальні цінності: «акуратність», «вихованість», «життєрадісність», «незалежність».

Ціннісні орієнтації неповнолітніх правопорушників мають чітко виражений соціально схвалюваний характер, що свідчить про маскувальні дії з боку неповнолітніх правопорушників для ефективної взаємодії з персоналом виховної установи. Неповнолітні правопорушники як цінності-цілі і цінності-засоби при ранжуванні приписали найвищі ранги соціально схвалюваним цінностям, цілям і засобам. Отримані результати, на наш погляд, відображають специфіку виховних заходів спеціалізованої установи, в якій знаходяться неповнолітні правопорушники. Нам здається, що в даному випадку можна говорити про маскувальні дії, хорошу адаптацію і пристосовність до середовища для ефективної взаємодії з персоналом виховної установи.

У правослужняних підлітків високими ранговими балами представлені такі цінності-цілі: «здоров'я», «наявність хороших і вірних друзів», «щасливе родинне життя» – і такі цінності-засоби: «вихованість», «життєрадісність»,

«акуратність», «чесність». Досліджувані з групи «школярі» прагнуть до гармонії і рівноваги у взаєминах із самим собою і навколишнім світом, вони також більшою мірою прагнуть до впевненості у своїх силах і можливостях. Правослужняні підлітки більш терплячі й чуйні до інших людей, ніж неповнолітні правопорушники, тоді як неповнолітні правопорушники вибирають «боротьбу» (адже непримиренність передбачає боротьбу). Правослужняні підлітки частіше використовують таку етичну цінність, як чесність, ніж неповнолітні правопорушники. Вони більшою мірою вважають, що наявність емоційної сторони, прояв емпатії може бути засобом у досягненні поставленої мети, милосердніші, і частіше проявляють це стосовно інших людей.

Висновки:

– для неповнолітніх правопорушників характерний циклоїдний тип характеру з вираженою реакцією емансипації та висока частка осіб з істероїдним типом характеру, що накладає відбиток на характер злочинної діяльності, її циклічність, коли фаза депресії з її вразливістю до образ та прагненням до уникання груп людей змінюється фазою активності, що характеризується прагненням до лідерства та імпульсивністю вчинків. У неповнолітніх правопорушників переважає екстернальний (зовнішній) локус контролю, який передбачає прагнення перенести відповідальність за скоєні вчинки на інших людей або якісь зовнішні сили; ця риса є відображенням основної особливості злочинності неповнолітніх – її груповий характер, коли за скоєні у групі злочини відповідальність перекладається на інших членів групи;

– найменш задоволеними для неповнолітніх правопорушників є потреби в безпеці і матеріальні потреби, а найбільш задоволеною (менш актуальною) є потреба в самовираженні. Ми вважаємо це наслідком того, що особистість більшості неповнолітніх правопорушників формується у соціально неблагополучному оточенні, а незадоволеність потреби в безпеці ми вбачаємо у тому, що досліджувані знаходяться у виховній колонії;

– ціннісні орієнтації неповнолітніх правопорушників мають чітко виражений соціально схвалюваний характер, що, на наш погляд, свідчить про маскувальні дії з боку неповнолітніх правопорушників для ефективної взаємодії з персоналом виховної установи. Неповнолітні правопорушники як цінності-цілі і цінності-засоби при ранжуванні найвищі ранги

приписали соціально схвалюваним цінностям, цілям і засобам. Отримані результати, на наш погляд, відображають специфіку виховних заходів спеціалізованої установи, в якій знаходяться неповнолітні правопорушники, та свідчать про маскувальні дії, хорошу адаптацію і пристосованість до середовища для ефективної взаємодії з персоналом виховної установи.

Перспективи вивчення особистості неповнолітніх правопорушників полягають у тому,

що за допомогою результатів, одержаних при комплексному вивченні особистості неповнолітніх правопорушників, можна розробити та запропонувати заходи загальної профілактики неповнолітніх правопорушників та заходи щодо ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, заздалегідь помітити тенденції розвитку показників, що входять до симптомокомплексу неповнолітнього правопорушника.

Література

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности : избр. психол. тр. / К. А. Абульханова. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 1999. – 224 с.
2. Александров А. А. Типология делинквентного поведения при психопатиях и акцентуациях характера / А. А. Александров // Нарушение поведения у детей и подростков. – М. : Наука, 1981. – 265 с.
3. Антонян Ю. М. Об истоках формирования личности преступника // Личность преступника и вопросы исправления и перевоспитания осужденных : сб. науч. тр. / Ю. М. Антонян – М. : ВЛАДОС, 1990. – С. 3–13.
4. Бочкарева Г. Г. Психологическая характеристика мотивационной сферы подростков-правонарушителей / Г. Г. Бочкарева. – М., 1988. – 180 с.

Надійшла до редколегії 12.11.2009

Анотації

Розглянуто проблемні питання, пов'язані з особливостями особистості неповнолітнього правопорушника. Досліджено характерологічні особливості, цінності, специфіку потреб, локус контролю, які розкривають особистість неповнолітнього правопорушника.

Рассмотрены проблемные вопросы, связанные с особенностями личности несовершеннолетних правонарушителей. Изучены характерологические особенности, ценности, специфика потребностей, локус контроля, которые раскрывают личность несовершеннолетнего правонарушителя.

Problems connected with juveniles' special features are researched. Character features, values, specificity of needs, a locus of control which open a personality of a juvenile are studied.

УДК 159.922.763

Д. В. ШТРИГОЛЬ,

кандидат медичних наук,

*доцент кафедри загальної і прикладної психології і педагогіки
навчально-наукового інституту права, економіки та соціології
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН СІРІТ

У сучасній психології дедалі більше уваги приділяється здатності людини справлятися з важкими життєвими ситуаціями, вивченню детермінант і ресурсів поведінки, її особливостей [1; 2]. Психологічне подолання, або копінг (англ. coping), означає те, як люди справляються зі стресами щоденного життя, а також з іншими важкими життєвими ситуаціями [1]. Набір стратегій і стилі подолання у різних людей у різних ситуаціях відрізняються. Належність до певної соціальної групи також може впливати на вибір особистістю тих або інших копінг стратегій [3].

В останні роки зростає актуальність і соціальне значення дослідження психологічних особливостей дітей, що виховуються в державних установах, у зв'язку зі збільшенням кількості дітей, що залишилися без піклування батьків [4; 5]. Однак механізми подолання емоційних потрясінь і труднощів у дітей-сірїт – галузь, на жаль, маловивчена. Вивчення особливостей копінг-поведінки дітей-сірїт – це важливе джерело одержання знань про причини труднощів соціально-психологічної адаптації до нової соціальної ситуації.

Специфічність використовуваних індивідом